

РОЗДІЛ 13. АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ СУЧАСНОЇ ПРАВОВОЇ НАУКИ

УДК 342.7

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.93.5.59>

БАЛАНС МІЖ БЕЗПЕКОЮ ТА СВОБОДОЮ: ДЕРЖАВНИЙ КОНТРОЛЬ І ПРАВА ЛЮДИНИ В УМОВАХ ГІБРИДНИХ ЗАГРОЗ

Горай О.С.,
*кандидат економічних наук, доцент,
докторант відділу конституційного та муніципального права
Інституту держави і права
імені В.М. Корецького НАН України
ORCID: 0000-0002-2181-7306*

Горай О.С. Баланс між безпекою та свободою: державний контроль і права людини в умовах гібридних загроз.

Вказується, у сучасних умовах гібридної війни проти України, що поєднує збройні дії, інформаційні атаки, кібервтручання та підривні операції, перед державою постає складне завдання – забезпечити ефективний захист національної безпеки, не порушуючи при цьому основоположних прав і свобод людини.

У статті визначено понятійні та нормативні межі балансу між захистом національної безпеки та дотриманням прав і свобод людини в умовах гібридних загроз. Особлива увага приділяється ситуаціям, коли держава, вживаючи заходів контролю, ризикує перетнути межу, за якою обмеження прав стає надмірним або непропорційним. Підкреслюється, що в умовах воєнного чи надзвичайного стану допустимість обмежень визначається як міжнародними стандартами, так і положеннями національного законодавства, зокрема ст. 64 Конституції України

Розкрито, що гарантування прав людини навіть у періоди безпекової нестабільності можливе лише за умови правового регулювання, чіткої підзвітності органів безпеки, демократичного контролю та прозорості. У статті проаналізовано рекомендації Венеційської комісії та оцінку ОБСЄ щодо реформи Служби безпеки України, які підкреслюють важливість парламентського контролю, незалежного нагляду і захисту приватності в діяльності спецслужб. Також акцент зроблено на ризиках надмірного втручання у приватне життя в межах запобіжних заходів, передбачених КПК України.

Виявлено, що найбільш вразливими для порушення прав людини є сфери обмеження свободи вираження думки, приватного життя, свободи пересування та права на справедливий суд. Гібридні загрози, як-от інформаційні кампанії, кібератаки чи підривні дії з боку іноземних держав, створюють підґрунтя для введення спеціальних режимів контролю, але без належного правового балансу вони можуть стати інструментом зловживань.

Узагальнено, що ефективне забезпечення національної безпеки в умовах гібридних загроз не має суперечити зобов'язанням держави щодо захисту прав людини. Баланс між безпекою та свободою – це динамічна модель, яка передбачає гнучке управління ризиками, відкрити взаємодію з громадянським суспільством, підвищення національної стійкості, розвиток правосвідомості та розширення механізмів правового захисту, зокрема в контексті децентралізації та надання публічних послуг.

Ключові слова: гарантії прав людини, національна безпека, гібридні загрози, правовий баланс, державний контроль, запобіжні заходи, свобода слова, особиста недоторканність, правовий режим воєнного стану, парламентський нагляд, Служба безпеки України, інституційна підзвітність, демократичний контроль, законність втручання, децентралізація та правозахисні механізми.

Horai O.S. Balance between security and freedom: state control and human rights in the context of hybrid threats.

It is indicated that in the current conditions of a hybrid war against Ukraine, which combines armed actions, information attacks, cyber interference and subversive operations, the state faces a difficult task - to ensure effective protection of national security without violating fundamental human rights and freedoms.

The article defines the conceptual and normative boundaries of the balance between national security protection and the observance of human rights and freedoms under hybrid threats. Particular attention is paid to situations in which the state, implementing control measures, risks crossing the line where restrictions become excessive or disproportionate. It is emphasized that under martial law or a state of emergency, the permissibility of limitations is determined both by international standards and by the provisions of national legislation, particularly Article 64 of the Constitution of Ukraine.

It is revealed, that ensuring human rights even during periods of security instability is possible only under conditions of legal regulation, clear accountability of security agencies, democratic oversight, and transparency. The article analyzes the recommendations of the Venice Commission and the assessment of the OSCE regarding the reform of the Security Service of Ukraine, which emphasize the importance of parliamentary control, independent supervision, and the protection of privacy in the activities of special services. Attention is also drawn to the risks of excessive interference with private life within the framework of preventive measures stipulated by the Criminal Procedure Code of Ukraine.

It has been found that, the most vulnerable areas for human rights violations are those related to restrictions on freedom of expression, private life, freedom of movement, and the right to a fair trial. Hybrid threats – such as information campaigns, cyberattacks, or subversive actions by foreign states – create a basis for introducing special control regimes, which, without proper legal balance, can become a tool for abuse.

It is summarized, that effective national security in the context of hybrid threats must not contradict the state's obligations to protect human rights. The balance between security and freedom is a dynamic model that involves flexible risk management, open interaction with civil society, strengthening of national resilience, development of legal awareness, and expansion of legal protection mechanisms, particularly in the context of decentralization and the provision of public services.

Key words: human rights guarantees, national security, hybrid threats, legal balance, state control, preventive measures, freedom of speech, personal inviolability, martial law regime, parliamentary oversight, Security Service of Ukraine, institutional accountability, democratic control, legality of interference, decentralization, human rights protection mechanisms.

Постановка проблеми. У сучасних умовах гібридної війни проти України, що поєднує збройні дії, інформаційні атаки, кібервтручання та підривні операції, перед державою постає складне завдання – забезпечити ефективний захист національної безпеки, не порушуючи при цьому основоположних прав і свобод людини. Впровадження спеціальних заходів безпеки, у тому числі контроль за інформаційним простором, обмеження свободи пересування, збір персональних даних, посилення ролі силових структур, потребує юридичного обґрунтування та балансу із принципами верховенства права.

Невідповідність між цілями безпеки та правозахисними стандартами загрожує як внутрішній стабільності держави, так і її міжнародній легітимності. У світовій правовій практиці активно обговорюється межа допустимості втручання держави в права людини в умовах надзвичайних ситуацій, воєнного стану та протидії терористичним і гібридним загрозам. Для України це питання є не лише теоретичним, а й практичним викликом, що потребує чіткого нормативного врегулювання, демократичного контролю та системної оцінки ризиків.

Актуальність теми також зумовлена необхідністю оновлення концептуального підходу до безпеки – від традиційно репресивного до комплексного, орієнтованого на людину. Це передбачає врахування потреб цивільного населення, захист прав внутрішньо переміщених осіб, прозорість діяльності Служби безпеки України, розвиток підзвітності інституцій та відкритого діалогу між державою і громадянським суспільством.

Стан опрацювання. Формування наукової думки щодо правових та інституційних аспектів забезпечення балансу між потребами національної безпеки та дотриманням прав людини в умовах гібридних загроз ґрунтується на широкому діапазоні публікацій вітчизняних і зарубіжних ав-

торів, які досліджували генезис, розвиток та окремі аспекти допустимих меж втручання держави у сферу приватного життя, свободи слова, пересування та правових гарантій в умовах воєнного або надзвичайного стану, контролю за діяльністю органів безпеки з точки зору демократичної підзвітності, законності та пропорційності, а також функціонування механізмів захисту прав людини в період посилення державного контролю.

У сфері загальнотеоретичної юриспруденції та науки конституційного права це передусім праці В. Антонова, Д. Белова, М. Белової, Ю. Бисаги, П. Богуцького, Ю. Загуменної, І. Коржа, О. Лемака, В. Ліпкана, М. Лошицького, Г. Новицького, Ю. Оборотова, Н. Оніщенко, О. Петришина, Т. Подорожної, О. Резнікової, М. Савчина, О. Скрипнюка, З. Чуйко, О. Щербанюк, А. Янчука, О. Ярмиша та ін.

Метою статті є обґрунтування доктринальних та праксеологічних підходів до розуміння правових та інституційних аспектів забезпечення балансу між потребами національної безпеки та дотриманням прав людини в умовах гібридних загроз.

Вклад основних положень. Забезпечення балансу між потребами національної безпеки та дотриманням прав людини є однією з ключових проблем сучасного публічного управління в умовах гібридних загроз. У цьому контексті безпека розглядається як публічне благо, яке держава зобов'язана забезпечити всім громадянам, тоді як права і свободи особи, як гарантована основа демократичного устрою, що не може бути скасована навіть під час кризових ситуацій.

Міжнародне право містить чіткі стандарти допустимості обмежень прав людини. Так, стаття 29 Загальної декларації прав людини 1948 встановлює, що реалізація прав і свобод може підлягати обмеженням лише в тій мірі, в якій це необхідно для забезпечення визнання і поваги прав і свобод інших осіб та для задоволення справедливих вимог моралі, громадського порядку і загального добробуту в демократичному суспільстві [1]. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 у ст. 4 визнає право держав на тимчасове обмеження окремих прав виключно в умовах надзвичайного стану, однак із дотриманням принципів незворотності, правової визначеності та заборони дискримінації [2].

Особливо значущою є стаття 15 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950, яка містить положення про право держав-учасниць відступати від своїх зобов'язань у разі надзвичайної ситуації, що загрожує життю нації. Проте такий відступ має бути строго обмеженим необхідністю, відповідати реальній загрозі, не порушувати фундаментальні, невід'ємні права, зокрема право на життя, заборону катувань, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження, а також заборону рабства. Навіть в умовах війни держава не має права вдаватися до обмежень, які виходять за межі суворої потреби або не підлягають незалежній правовій оцінці. Європейський суд з прав людини неодноразово наголошував, що застосування статті 15 не означає абсолютної свободи держави – навпаки, будь-яке обмеження повинно мати об'єктивне, документоване обґрунтування, бути тимчасовим, і не спричиняти дискримінації чи вибіркості у застосуванні.

Таким чином, у сфері міжнародного права сформульовано три базові критерії допустимості обмежень прав людини, які мають універсальне застосування не лише в мирний час, але й у періоди криз:

Легітимність мети - держава має право обмежити певні права лише у випадках, коли метою є охорона національної безпеки, громадського порядку, здоров'я чи моралі населення, або захист прав і свобод інших осіб. Ці цілі мають бути визнані важливими в демократичному суспільстві та мати достатнє обґрунтування.

Необхідність та пропорційність втручання - втручання повинно бути найменш обтяжливим засобом досягнення мети безпеки. Воно має бути не тільки юридично санкціонованим, а й фактично виправданим, виходячи з конкретного контексту. Пропорційність означає, що шкода, якої завдає обмеження, не повинна перевищувати вигоду, яку очікується досягти.

Наявність юридичних гарантій від зловживань - будь-яке обмеження має бути передбачене законом, підлягати контролю незалежного суду, мати можливість оскарження, а також не застосовуватись вибірково чи репресивно. Це включає обов'язкову прозорість процедур, обґрунтованість кожного рішення та нагляд з боку демократичних інституцій.

Загалом, міжнародні документи не лише дозволяють державі захищати себе у надзвичайних ситуаціях, а й встановлюють чіткі межі для цього захисту, щоб зберегти довіру громадян, захистити гідність людини та не допустити деградації правового режиму під приводом боротьби з загрозами.

У науковій літературі та практиці правозастосування дедалі частіше підкреслюється, що надмірна концентрація повноважень органів безпеки без належного правового контролю може трансформувати державну політику з безпекової в репресивну. Саме тому теоретичне обґрунтування балансу повинно спиратися не лише на концепт «державного інтересу», а й на пріоритетність прав людини у структурі правового порядку.

Аналізуючи національну безпекову політику України в контексті гібридних викликів, варто погодитися з тим, що ключовим принципом має залишатися поєднання захисної функції держави з гарантійною функцією щодо прав людини. Тобто, держава не лише забезпечує зовнішній порядок, а й створює умови для збереження внутрішньої свободи кожного громадянина. У такій системі безпека і права людини не протиставляються, а інтегруються в єдину систему суспільного функціонування.

Отже, баланс між безпекою та правами людини - це не компроміс між свободою і контролем, а правова модель, що передбачає обґрунтоване, тимчасове та підзвітне обмеження прав виключно за умов наявності загроз, визначених законом. Порушення цього балансу є прямим шляхом до делегітимізації державної влади, зниження довіри до інституцій та ескалації внутрішньої нестабільності.

Правове регулювання меж втручання держави у сферу прав людини в умовах гібридних загроз в Україні ґрунтується передусім на положеннях Конституції України, яка визначає непорушність прав і свобод людини як головну цінність та базовий орієнтир державної політики. Згідно зі статтею 3 Основного Закону, людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю. Це означає, що навіть у періоди надзвичайної загрози держава не має права нехтувати базовими правами особистості [12].

Водночас стаття 64 Конституції України передбачає можливість обмеження певних прав і свобод в умовах воєнного або надзвичайного стану, що має тимчасовий характер і застосовується виключно на основі закону. Законодавець чітко зазначає, що права і свободи, передбачені статтями 24- 29, 40, 47, 51-63, не можуть бути обмежені навіть в умовах надзвичайного чи воєнного стану, тобто є абсолютно захищеними [12].

На рівні спеціального законодавства правовий режим обмеження прав людини визначається рядом ключових нормативних актів. Насамперед, Закон України «Про правовий режим воєнного стану» № 389-VIII ст. 8, 11 визначає перелік заходів, які можуть бути впроваджені під час воєнного стану: запровадження комендантської години, обмеження пересування, контроль за ЗМІ, примусове відчуження майна тощо [14]. Проте застосування цих заходів передбачає обов'язкову публічну обґрунтованість та контроль з боку органів влади.

Закон України «Про національну безпеку» № 2469-VIII у статті 4 закріплює принцип верховенства права у сфері безпеки, що означає неприпустимість свавільного або непропорційного втручання у сферу прав людини [13]. Закон встановлює необхідність збалансованості між інтересами національної безпеки та правами особистості, що прямо корелює з положеннями міжнародного права.

Особливої уваги заслуговує Закон України «Про Службу безпеки України», який визначає обов'язки спецслужби щодо захисту суверенітету та територіальної цілісності держави, водночас не допускаючи перевищення повноважень та порушення прав громадян [15]. У контексті гібридних загроз саме СБУ виконує ключову функцію з виявлення та нейтралізації підривної діяльності, однак її дії повинні бути чітко врегульовані законом і підлягати нагляду.

На рівні процесуального права Кримінальний процесуальний кодекс України «Розділ II, статті 176-208» встановлює правила застосування запобіжних заходів, що обмежують особисту свободу, а також умови втручання в приватне життя через негласні слідчі дії «розділ XXI». Законодавство передбачає наявність судового дозволу, обґрунтування необхідності та обмеженість у часі таких заходів [16]. Таким чином, дієвими юридичними запобіжниками від зловживань залишаються судовий контроль, право на захист та можливість оскарження дій органів досудового розслідування.

Отже правова система України формально забезпечує необхідні інструменти для дотримання балансу між інтересами безпеки та правами людини. Проте ефективність цього балансу значною мірою залежить не лише від змісту законів, а й від практики їх застосування, наявності процедурних гарантій, транспарентності діяльності органів безпеки та дієвого механізму парламентського і судового контролю. Саме це має стати об'єктом подальшої уваги з боку правозахисної доктрини та реформаторських ініціатив.

Правова архітектура України передбачає багаторівневу та водночас гнучку систему обмеження прав людини, яка має на меті не допустити свавільного втручання з боку держави навіть у періоди загострених безпекових викликів. Ця система базується на тому, що обмеження прав не є інструментом репресії, а винятковим засобом, який може бути застосований лише в умовах суворой юридичної необхідності та в межах, передбачених законом. З одного боку, національне законодавство забезпечує державі механізми реагування на загрози: введення воєнного чи надзвичайного стану, діяльність силових структур, превентивні заходи. З іншого боку, ті ж самі нормативні акти визначають чіткі межі недоторканності, які мають гарантувати збереження основоположних прав навіть у найбільш критичних ситуаціях.

У цьому контексті Конституція України виступає як нормативна і ціннісна основа, що забезпечує пріоритет гуманістичних засад над суто функціональними цілями державної влади. Згідно з статтею 3 Основного Закону, людина, її життя, гідність, честь, свобода та безпека визнаються найвищою соціальною цінністю, а утвердження і забезпечення прав і свобод людини – головним обов'язком держави [12]. Таким чином, Конституція не лише встановлює правову норму, а й формує ієрархію публічних інтересів, у якій права людини мають домінуюче місце над інтересами влади або безособових державних інституцій.

Цей підхід кореспондується з міжнародними стандартами, зокрема з практикою Європейського суду з прав людини, який неодноразово підкреслював, що будь-яке обмеження прав має не лише відповідати закону, а й бути необхідним у демократичному суспільстві, тобто відповідати потребам суспільного інтересу без підриву правового порядку. Конституційне положення про пріоритет гідності людини формує підґрунтя для всієї правозастосовної системи, а також задає етичні межі для функціонування сектору безпеки.

Важливо також відзначити, що в умовах гібридних загроз – зокрема кібератак, інформаційної агресії, підривної діяльності, що маскується під цивільну активність – саме ціннісний фундамент Конституції не дозволяє виправдовувати масові чи необґрунтовані обмеження прав посиленням на безпекові обставини. Навпаки, будь-яке втручання в особисту свободу, приватне життя чи свободу слова має бути ретельно зваженим, документально підтвердженим, а головне – контрольованим із боку суду та парламенту.

Отже, правова держава не просто дозволяє державі реагувати на виклики, а встановлює жорсткі межі цього реагування. Конституція України уособлює модель, у якій захист прав людини виступає не перешкодою, а умовою ефективної безпеки, оскільки тільки легітимна, правомірна держава здатна забезпечити стабільність у довгостроковій перспективі.

Однак у кризових обставинах Конституція передбачає винятки. Стаття 64 Основного Закону дозволяє тимчасово обмежувати окремі права і свободи в умовах воєнного чи надзвичайного стану, при цьому прямо забороняючи будь-які обмеження щодо базових прав – на життя, гідність, свободу від катувань, правову допомогу, презумпцію невинуватості тощо. Цей перелік невід'ємних прав гарантує, що навіть у пікових умовах держава зобов'язана діяти в рамках гуманістичної правової традиції.

Законодавче розгортання цього конституційного принципу реалізується в низці спеціальних законів. Закон України «Про правовий режим воєнного стану» ст. 8, 11 визначає конкретні механізми: комендантська година, обмеження пересування, тимчасове вилучення майна, контроль над ЗМІ, регулювання роботи інфраструктури [14]. Усі ці заходи, за законом, мають бути часово обґрунтованими, передбаченими Указом Президента, затвердженими Верховною Радою, а їх реалізація – відповідати принципам законності та пропорційності.

Далі, Закон України «Про національну безпеку» ст. 6, 8, 10 фіксує принцип верховенства права, обов'язковість дотримання прав людини як умови легітимності всієї системи безпеки [13]. Зокрема, на рівні публічної політики визначено, що будь-яка діяльність силових структур не може порушувати основоположні свободи, навіть якщо вона спрямована на протидію загрозам державності. Закон вимагає також забезпечення цивільного контролю, парламентського нагляду і прозорості в ухваленні стратегічних рішень у сфері оборони й безпеки.

Особливе місце в системі національної безпеки посідає Служба безпеки України, діяльність якої регламентується окремим законом. Згідно з Законом України «Про Службу безпеки України», ця структура має широкі повноваження у протидії терористичній, диверсійній, інформаційній та іншій підривній діяльності [15]. Проте критика цього закону полягає саме в недостатній чіткості механізмів підзвітності СБУ, що може створити потенційні ризики для прав людини. У цьому

контексті доречно посилатись на оцінки ОБСЄ, які вимагають модернізації цієї інституції з урахуванням стандартів прозорості й незалежного нагляду [5].

Ще одним важливим нормативним масивом є Кримінальний процесуальний кодекс України, який визначає процедури застосування запобіжних заходів та втручання в приватне життя. Відповідно до статей 176–208 КПК, слідчі дії «зокрема затримання, арешт, обшук, прослуховування, вилучення інформації з телекомунікаційних систем» допускаються лише за ухвалою слідчого судді, у разі наявності достатніх підстав, та за умов суворого дотримання процесуальних гарантій [16]. Такий підхід покликаний мінімізувати ризики незаконного або невмотивованого втручання в приватну сферу.

Таким чином, національне законодавство формує багатоешелоновану систему правових запобіжників, яка функціонує на кількох рівнях, взаємодоповнюючи одне одного та створюючи правовий каркас, необхідний для збереження балансу між безпекою та свободою. Ця система включає такі ключові складові:

Конституційно закріплені межі допустимих обмежень – Конституція України виконує роль не лише джерела вищої юридичної сили, а й етико-правового орієнтиру для всієї правозастосовної системи. У статті 64 передбачено вичерпний перелік прав, які не підлягають обмеженню за жодних обставин - серед них право на життя, гідність, свободу від катувань, право на правову допомогу та презумпцію невинуватості [12]. Це формує стійке конституційне ядро, порушення якого розцінюється як відхід від демократичних стандартів. Конституція визначає і загальні принципи, на яких має ґрунтуватися безпекова політика: пропорційність, правова визначеність, гуманізм, підзвітність органів влади.

Спеціальні закони із чітким регламентом дій, до яких входять законодавчі акти, що регламентують дії держави в умовах надзвичайних ситуацій, таких як Закон «Про правовий режим воєнного стану» [14], «Про національну безпеку України» [13], «Про Службу безпеки України» [15]. У цих законах чітко визначено допустимі межі державного втручання, умови запровадження обмежень, строки їх дії, а також процедура введення та припинення правового режиму. Наприклад, жодна з норм про обмеження свобод не має автоматичної сили - вона повинна бути запроваджена указом Президента, погоджена парламентом і оприлюднена офіційно, що забезпечує формальну законність та публічність процесу.

Процесуальні інструменти судового й парламентського контролю – законодавство України передбачає цілу низку механізмів контролю за дотриманням прав людини, які реалізуються як через інститути парламентського нагляду «Комітет ВРУ з питань правоохоронної діяльності, Уповноважений Верховної Ради з прав людини», так і через судову систему, зокрема в межах оскарження слідчих дій, запобіжних заходів чи порушення процедури. Кримінальний процесуальний кодекс України надає суду ключову роль у санкціонуванні будь-якого втручання в особисті права особи, таких як обшук, прослуховування, затримання чи тимчасовий арешт [16]. При цьому важливу роль відіграє реальна незалежність суду, можливість ефективного захисту, доступ до адвоката, право на апеляцію, а також дія механізмів дисциплінарної відповідальності за порушення прав людини.

Однак важливим є не лише формальне існування таких норм, а насамперед ефективність їхньої реалізації. Слабкою ланкою системи залишається якість правозастосування: неналежна кваліфікація осіб, які ухвалюють рішення щодо обмеження прав; вплив політичної доцільності на правоохоронну діяльність; відсутність незалежного аудиту діяльності спецслужб. Підвищення ефективності цієї системи можливе лише за умови інституційної спроможності органів контролю, реального функціонування принципу верховенства права, а також впровадження культури правозахисного мислення у щоденну практику державного управління.

Українська правова система містить потенціал для забезпечення балансу між безпекою та правами людини, але його реалізація залежить від політичної волі, інституційної спроможності та підзвітності державних органів. Особливо важливо забезпечити не декларативний, а дієвий контроль за межами втручання в права людини, який би запобігав тенденціям авторитарного дрейфу під прикриттям воєнного стану або надзвичайної ситуації.

Забезпечення ефективного контролю за діяльністю органів безпеки є ключовим чинником для збереження балансу між публічним порядком і гарантіями прав людини. У демократичному суспільстві будь-який орган, який має право на втручання в особисте життя, повинен функціонувати в умовах прозорості, правової визначеності та підзвітності. Без цього існує загроза надмірної

концентрації повноважень, що здатна призвести до зловживань і порушень прав громадян, особливо в умовах надзвичайного чи воєнного стану.

У цьому контексті надзвичайно важливими є рекомендації Венеційської комісії щодо демократичного контролю за службами безпеки «CDL-AD/2007/016», які прямо вказують, що спецслужби не повинні діяти у «правовому вакуумі». Вони мають бути підзвітними як парламенту, так і незалежним зовнішнім структурам, мати чітко визначені межі повноважень, механізми аудиту, а також гарантії для захисту прав громадян [4]. Ключовим акцентом у цих рекомендаціях є принцип, згідно з яким безконтрольна сила – завжди загроза демократії.

Подібну позицію висловлює й ОБСЄ у своєму висновку, щодо проєкту реформування Служби безпеки України 2020. У документі вказується, що СБУ тривалий час зберігала атрибути радянської спецслужби, зокрема надмірно широкі повноваження, вузькі механізми оскарження, обмежену відкритість. ОБСЄ рекомендує реформувати структуру СБУ на засадах демілітаризації, деполітизації, демократичного нагляду та зменшення функцій, не притаманних спецслужбам у демократичних країнах [5].

В українському контексті парламентський контроль реалізується через діяльність профільних комітетів Верховної Ради, зокрема з питань національної безпеки, оборони та розвідки, а також Уповноваженого з прав людини, який може ініціювати перевірки, звертатись до суду та брати участь у формуванні політики з правозахисту. Проте реальна ефективність цього контролю залишається обмеженою, зокрема через: відсутність оперативного доступу парламенту до класифікованої інформації; дефіцит незалежних аналітичних структур, що могли б здійснювати системну оцінку діяльності СБУ; брак інституційної автономії у самого Омбудсмана, що ускладнює його взаємодію зі спецслужбами.

Окремим інструментом підзвітності має виступати громадянське суспільство: правозахисні організації, експертні спільноти, журналісти-розслідувачі, які можуть відстежувати зловживання, моніторити доступ до інформації, надавати альтернативну правову оцінку дій держави. Водночас в Україні громадський нагляд над сектором безпеки залишається фрагментарним, часто не має підтримки з боку державних інституцій, а активісти піддаються тиску або дискредитації. Таким чином, інституційна відкритість органів безпеки є недостатньою, а механізми прозорості – лише частково реалізованими.

На рівні нормативної політики вже були зроблені окремі кроки до відкритості, зокрема – публікація стратегічних документів, створення парламентського наглядового підкомітету, розробка нової редакції Закону «Про Службу безпеки України», яка передбачає скорочення повноважень СБУ у сфері економічної діяльності та посилення судового нагляду. Однак станом на сьогодні ці ініціативи ще не повною мірою реалізовані, а існуюча модель контролю не відповідає європейським стандартам ефективної підзвітності.

Проаналізувавши створення дієвого механізму інституційного контролю над органами безпеки в Україні потребує комплексного реформування. Це включає: розширення парламентського контролю з реальним доступом до рішень та інформації, формування незалежного органу зовнішнього нагляду з аналітичною та аудиторською функцією, забезпечення правового захисту для викривачів порушень та представників громадянського суспільства, посилення ролі судового контролю при реалізації оперативно-розшукових дій. Лише за умови, що кожен інструмент втручання буде супроводжуватися механізмом звітності, прозорості й відповідальності, можна говорити про збереження балансу між безпекою держави та правами людини.

У ХХІ столітті класичні уявлення про загрози національній безпеці істотно трансформувалися. Відкриті збройні конфлікти поступово витісняються або доповнюються гібридними формами впливу, які охоплюють інформаційну, кібернетичну, економічну, соціокультурну та психологічну сфери. Такі загрози діють неочевидно, часто поза рамками звичайного правового реагування, що стимулює держави до посилення механізмів контролю, зокрема превентивного характеру.

Гібридна агресія проти України, яку держава переживає з 2014 року, а особливо з початком повномасштабного вторгнення у 2022 році, наочно демонструє, як ворог використовує цифрові технології, дезінформацію, соціальні мережі, підкуп, деструктивні наративи, провокації всередині громадського сектору. Ці методи не завжди підпадають під кваліфікацію традиційних злочинів, проте створюють реальну загрозу для національної цілісності, довіри до державних інституцій та стабільності правопорядку.

У відповідь на такі загрози держава часто змушена впроваджувати особливі режими доступу до інформації, обмеження свободи пересування в зоні конфлікту, моніторинг публічної активнос-

ті, розширення оперативно-розшукових повноважень, у тому числі - за допомогою цифрового нагляду. У межах воєнного стану такі заходи можуть включати блокування ворожих ресурсів, заборону публічних зібрань, обмеження діяльності організацій із сумнівними зв'язками тощо.

З одного боку, застосування таких заходів має правове підґрунтя. Наприклад, Конституція України ст. 17, 64 [12], Закон «Про правовий режим воєнного стану» [14] та КПК України [16] передбачають можливість реалізації надзвичайних інструментів у випадку існування реальної, задокументованої загрози, за умови контролю та тимчасовості. З іншого боку, ризик полягає у розширенні таких повноважень поза межі тимчасового режиму, що потенційно може призводити до зловживань, зниження стандартів прав людини та нормалізації авторитарних практик під критерієм безпеки.

Особливо вразливими сферами в умовах гібридних загроз є: 1. Право на приватність, яке піддається виклику через застосування засобів кіберстеження, збирання метаданих, негласного доступу до комунікацій; 2. Свобода вираження поглядів, що страждає від блокування ресурсів, тиску на ЗМІ, криміналізації «небажаного» контенту; 3. Свобода пересування, обмежена через фільтраційні режими або заборони на в'їзд/виїзд у регіонах з особливим правовим статусом; 4. Право на мирні зібрання та асоціації, що може бути обмежено шляхом заборон на проведення заходів чи позбавлення реєстрації організацій.

Такі дії, навіть якщо формально обґрунтовані, вимагають особливої правової обережності. Венеційська комісія та ОБСЄ у своїх висновках наголошують, що реальні загрози не можуть бути підставою для свавільного або вибіркового обмеження прав людини, особливо якщо ці обмеження застосовуються до критиків влади або активних громадян [4–5]. Демократичні інститути повинні діяти за принципом «мінімального втручання», коли безпекові заходи не знищують саму суть демократичного ладу, а слугують його збереженню.

В умовах гібридної війни важливо також враховувати довгостроковий ефект розширення державного контролю. Якщо надзвичайні повноваження не мають чіткої межі в часі, вони можуть закріпитися у постійну норму, а виняткові заходи – стати частиною звичайного управлінського інструментарію. Це призводить до «повзучої нормалізації надзвичайного», що суперечить, як українському конституційному устрою, так і міжнародним зобов'язанням держави.

Висновок: гібридні загрози, безперечно, потребують оперативного та комплексного реагування з боку держави, зокрема в частині захисту інформаційного простору, запобігання інфільтрації та знеструмлення критичних інфраструктур. Проте ці заходи повинні здійснюватися в рамках чітко визначених правових процедур, із демократичним контролем, відкритістю до громадського аналізу та обов'язковою часовою обмеженістю. Лише за цієї умови розширення державного контролю не призведе до ерозії прав людини, а навпаки - зміцнить правову відповідь на новітні загрози.

У сучасному світі питання співвідношення безпеки та прав людини набуває нової якості - воно більше не може розглядатися як проста дихотомія «або-або», де посилення безпеки автоматично означає зменшення свободи. Натомість формується модель динамічного балансу, яка розглядає безпеку та права людини як взаємозалежні категорії, що мають підтримувати одна одну, а не суперечити.

Цей підхід відображено у працях сучасних українських дослідників. Так, у монографії О.О. Резнікової наголошується на важливості національної стійкості як здатності держави реагувати на зовнішні й внутрішні виклики без втрати демократичної сутності [6]. Авторка підкреслює, що правова система має бути здатною швидко адаптуватися до нових форм загроз, не руйнуючи при цьому фундаменту конституційних прав. Баланс безпеки і свободи, за цим підходом, є не фіксованою конструкцією, а процесом, що постійно оновлюється відповідно до змін у середовищі.

Підтвердженням цієї динамічності є багаторівневий підхід, запропонований О.М. Дуфенюк, яка розрізняє інституційний, правозастосовний та особистісний рівні балансу в межах кримінального провадження [11]. Інституційний рівень пов'язаний із структурою влади та процедурною визначеністю рішень. Правозастосовний - із конкретними механізмами реалізації обмежень, включно з їх контролем і можливістю оскарження. Особистісний - із правосвідомістю, етикою дії та внутрішньою готовністю посадових осіб зберігати гуманізм навіть у конфліктних ситуаціях. Такий підхід демонструє, що ефективний баланс – це не лише норма закону, а й культура реалізації права.

Сучасні гібридні загрози вимагають не ізоляційної, а саме інтегративної моделі правового регулювання. У її центрі – не тільки захист територіальної цілісності чи політичної стабільності, а й збереження людської гідності, довіри до інституцій, прозорості дій держави. Наприклад, коли держава вдається до введення тимчасових обмежень під час воєнного стану, необхідно не лише юридично оформити такі заходи, а й пояснити суспільству їхню мету, строки, підстави та межі, тим самим зменшуючи ризик паніки, недовіри чи зловживань.

Динамічний баланс не означає постійне зміщення акцентів у бік контролю, а передбачає гнучке управління ризиками: у період пікових загроз – забезпечення пріоритету безпеки, але з обов'язковим відновленням повноти прав і свобод у міру нормалізації ситуації. Це, зокрема, вимагає наявності чіткої правової рамки для повернення до звичайного правопорядку, що повинна бути закріплена у законодавстві.

Окрему увагу в межах такої моделі слід приділити інституційному навчальному компоненту: системній підготовці кадрів сектору безпеки з акцентом на права людини, створенню моніторингових центрів, упровадженню індикаторів ризиків надмірного втручання. Без інституційної підтримки культура правового балансу залишається декларативною.

Висновки. Баланс між безпекою і правами людини не є фіксованою точкою, а постійно змінюваною рівновагою, яку слід підтримувати за допомогою інституційної відповідальності, адаптивного законодавства, контролюючих механізмів і високого рівня правосвідомості. Лише за таких умов держава здатна протидіяти загрозам, не втрачаючи при цьому своєї демократичної сутності.

Забезпечення балансу між інтересами національної безпеки та гарантіями прав людини в умовах гібридних загроз вимагає від держави не лише наявності відповідної нормативної бази, а й високого рівня правозастосовної культури, інституційної відповідальності та прозорого функціонування органів влади. Українське законодавство містить фундаментальні елементи такого балансу – зокрема, конституційно закріплені недоторканні права, спеціальні закони, які регулюють умови воєнного стану та повноваження силових органів, а також механізми судового й парламентського контролю. Проте сама наявність норм не гарантує їх ефективності: вирішальне значення має якість їх реалізації, незалежність інституцій, здатність чинити спротив зловживанням та адаптуватися до нових загроз без порушення демократичних засад.

Міжнародно-правові документи, включно з Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод, Загальною декларацією прав людини та Міжнародним пактом про громадянські і політичні права, передбачають можливість тимчасового обмеження певних прав у разі надзвичайної ситуації. Однак такі обмеження мають бути юридично обґрунтованими, пропорційними, тимчасовими та супроводжуватись ефективними правовими гарантіями. Хоча українське законодавство здебільшого формально імплементувало ці стандарти, потреба в інституційному посиленні демократичного нагляду, у першу чергу за діяльністю спецслужб, залишається нагальною. Так само актуальним є питання забезпечення ефективного парламентського і судового контролю, а також розширення участі громадянського суспільства у процесах моніторингу безпекової політики.

Особливої уваги потребує небезпека поступової нормалізації надзвичайного правового режиму, коли тимчасові заходи, запроваджені під час воєнного стану або у відповідь на гібридні загрози, зберігаються без належного перегляду та прив'язки до конкретних обставин. Така тенденція створює ризики для сталого розвитку демократії та може призвести до зниження рівня довіри громадян до держави. Гібридні загрози, незважаючи на їхню складність і непередбачуваність, не повинні бути виправданням для системного обмеження прав людини чи їх знецінення в ім'я безпеки.

Отже, баланс між безпекою і свободою слід розглядати як динамічну правову конструкцію, яка не може бути досягнута раз і назавжди, а потребує постійного переосмислення, аналітичного супроводу, інституційної спроможності та відкритості до громадського контролю. Українська модель має еволюціонувати у напрямі людиноцентричного управління безпековими процесами, де захист прав людини виступає не лише етичним зобов'язанням, а й основою стабільності та національної стійкості в умовах постійних викликів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Загальна декларація прав людини 1948. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015.
2. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043.

3. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004.
4. Рекомендації Венеційської комісії щодо демократичного контролю за службами безпеки CDL-AD2007/016. URL: <https://www.venice.coe.int/webforms/documents/CDL-AD2007/016.aspx>.
5. Висновок щодо проєкту концепції реформування служби безпеки України: Бюро з демократичних інститутів і прав людини ОБСЄ. Варшава 2020. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/3/d/467853.pdf>.
6. Резнікова О.О. Національна стійкість в умовах мінливого безпекового середовища: монографія. Київ: НІСД, 2022. 532 с.
7. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 25 березня 2021 року «Про Стратегію воєнної безпеки України»: Указ Президента України від 25.03.2021 № 121/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/121/2021#Text>.
8. Наливайко Л.Р., Бочковий О.В., Мінакова Є.В. Проблеми реалізації повноважень органів місцевого самоврядування з питань інтеграції внутрішньо переміщених осіб в умовах децентралізації влади. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2022. № 1. С. 129-136. URL: <https://er.dduvs.edu.ua/handle/123456789/10109>.
9. Стащук І., Лисенко В. Розвиток громади = розвиток громадянського суспільства: цільові програми. URL: <https://www.stepngo.in.ua/longread-mistsevi-programy>.
10. Ковалівська С.В., Барінова Д.С., Нестеренко В.В. Щодо ризиків для належного надання публічних послуг у зв'язку зі змінами адміністративнотериторіального устрою України: аналіт. зап. Київ: НІСД, 2020. URL: <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2020-10/publicni-poslugy-1.pdf>.
11. Дуфенюк О.М. Баланс у кримінальному провадженні: інституційний, правозастосовний, особистісний рівні 2023. URL: <https://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/1234567890/6873>.
12. Конституція України: Прийнята на V сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. ст. 141.
13. Закон України «Про національну безпеку» № 2469-VIII від 21.06.2018 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19>.
14. Закон України «Про правовий режим воєнного стану» № 389-VIII від 12.05.2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19>.
15. Закон України «Про Службу безпеки України» № 2229-XII від 25 березня 1992 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-12>.
16. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.

Дата першого надходження рукопису до видання: 20.01.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.02.2026
Дата публікації: 5.03.2026

© Горай О.С., 2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0